

Hvor i Bærum lå jerngrubene?

Av Johannes A. Dons

Jern og Bærum har liksom alltid hørt sammen, vel mest på grunn av begrepet Bærums Verk. Noe overraskende er det derfor at verket fra midten av 1600-tallet fikk all jernmalmen sin fra gruber ved Kragerø og Arendal. Bærums egne malmforekomster, som ble drevet i 1500-årene og begynnelsen av 1600-årene og som vel gjorde det naturlig å begynne smelting av jern i dette distriktet, er det visst lenge siden noen har hatt ordentlig greie på.

Av skriftelige kilder vet vi at det i minst 20-30 år før 1610 gikk båtlaste fra Sandvika med jernmalm til kongens jernhytter som lå langs Akerselven, ved Nedre Foss, ved Brække og et sted mellom disse. Videre kan vi av gamle regnskaper se at jekteskipper Anders Svenske den 9. august 1609 førte belger, ambolter, hammere og annet hytte-redskap fra Akershus til «Lex-elfuen» (Lóxa-elven, idag Sandvikselven) for opprettelse av «Kong. Maist. Bergverck i Bergums herid».

Det var en tysk bergmann, hammersmed fra Helsingør, Paul Smelter som hadde gitt kong Christian IV det råd å flytte all jernsmelting fra Akerselv-traktene til Bærum, som kongen ga samtykke til i 1614. Paul Smelter hadde da allerede i to-tre år drevet en smeltehytte for egen regning, antagelig ved Vøyen. Gårdene Gudmundsrud (Gommerud), Løken og Belset ble da innkjøpt, to hytter ble drevet, en ved Vøyen og en ved Gommerud fra ca. 1614 til 1623. Det var fossekraften i Lomma som drev

hammerne og blåsebelgene i hyttene. Malmen fra grubene ble knust under stempelhammere før den gikk i ovnene hvor luft fra blåsebelgene fikk opp varmen.

Gamle og Nye Berg

Arbeidsstokken i Bærum-grubene og smeltehyttene var 40-60 mann, i tillegg kom de som brente og kjørte trekull. Fra arkivene vet vi hva folkene i smeltehyttene het, det var peter Øxe, Daniel Stockhus, Anders Querfod osv. Om grubene kan vi bl.a. lese at man i tre måneder ved årsskiftet 1621/22 hadde brutt malm i Det Gamle Berg 200 tønner, Det Nye Berg 130 tønner og Kirkerød-grubene 40 tønner. De fleste grubearbeiderne var tyske. Vi finner navn som Andreas Zirner, Tobias Strunze, Eusebius Fleishman, David Korp osv.

Men hvor lå grubene? Det står et sted at «Bærum Jernbergverk er anlagt på det Gamle og Nye Bierg og modliggende Kirkeroe Bierg». Kirkerød-gruben ligger jo i den bratte åsiden nordøst for Tanum kirke. Slalåmbakken er like ved. Her er det mange små grubehull langs en loddrett, smal sprekk, fylt av jernglans. Det eneste stedsnavn som ellers røber noe om grubedrift i Bærum, er «Gruvemyra», avmerket på kommunens kartverk i et område mellom Bærums Verk og Eine gård. Her finnes ihvertfall en nordgående, tildels ganske dyp grøft i en femti meters

lende hvor det er tatt ut jernglans. Den samme typen jernmalm finnes mange steder i åssiden ovenfor Rykin, mot Solfjellstua og videre vestover mot Isi, hvor fjellet ellers består av rombeoporfyrlava.

Dermed er det gjenfunnet gruber, mange nok, store nok og gamle nok til å forklare malmlleveranser til smelteovner ved Akerselven og Lomma for ca. 350 år siden. Men fremdeles vet vi ikke hvilke av disse utsprengte gangene som hører med i «Det gamle berg» og hvilke som ble kalt «Det nye berg», og heller ikke om driften i «Det gamle berg» var begynt lenge før man tok fatt i «Det nye».

Jernglans

Det var en overraskelse at det i alle de gamle grubene som nå er gjenoppdaget i Bærum, er jernglans, mens den vanligste jernmalmen

ellers er magnetitt. Både jernglans og magnetitt er forbindelser av jern og oksygen. Ved oppvarming sammen med trekull i ovner vil jernglans gå over til en porøs form av magnetitt som er meget lettere å smelte videre enn den magnetitten som tas direkte ut av fjellet. Jernglansmalm var derfor best i de primitive ovnene, renneherdene, som man etter tysk mønster brukte på den tid. De var ikke stort mer effektive enn jernvinna som folk i tidligere tider smeltet myrmalm i.

Når vi altså vet at jernglans den gang var bedre enn magnetitt, og at det nettopp var i Bærum jernglansmalmen var, så har vi kanskje funnet forklaringen på det ellers noe uforståelige at man flyttet hele jernsmeltingen fra Akerselven til Lomma i Bærum.

Ved renneverk-driften var det den flytende slaggen som ble tappet av,

Mineral EVJE senter

Stort utvalg i utenlandske og norske mineraler.

Håndlagede sølvsmykker med stein.

Godt utvalg i steinkjeder.

Spesialitet

Alt fra eget verksted.

smaragd smykker.

Åpningstider fra 1. juli til 30. august dagl.

Kl. 10.00-18.00, søndager 12.00-16.00.

4660 Evje, tlf. 043 31141

mens jernet ble liggende igjen som en klump. Denne ble bearbeidet videre til et godt, seigt smjern; men støping av f.eks. kanoner fikk man ikke til på denne måten. Forsøk med større og høyere ovner som kunne ta all slags jernmalm og virkelig smelte jernet slik at det kunne tappes ut i støpeformer, ble gjort flere ganger i siste halvdel av 1500-årene også i Norge. En slik masovn ble bygd ved Bærums Verk i 1621, men den revnet da den ble prøvd. Senere fra 1641 av gikk det bedre. Magnetittmalm fra Kragerø og Arendal ble fra da av bragt inn, og de gamle jerngrubene i Bærum ble fullstendig glemt.

I Peder Ankers tid, i 1798, ble driften på Sognsvannsgrubenes magnetittmalm tatt opp igjen, efter at den ene gruben eller begge var forsøkt tidlig på 1500-tallet. I en periode med høykonjunktur for jernverk ville nok Anker supplere malmleveransene ved å utnytte nye forekomster som måtte finnes i nærmeste omegn. Lite tyder på at de gamle grubene i Bærum ble tatt opp igjen da. En anvisning på jern ble mutet 21. mars 1799 i Risfjellkastet og likeledes en den 8. november 1797 på gården «Qvelses» grunn «tæt ved lædet». Disse er ikke gjenfunnet ennå.

Flere skjerp

Fra samme tid stammer vel de tre skjerpene på jernglans innenfor Haga gård i Østre Bærum. Ankerveien like ved ble anlagt da. Skjerpene som er avmerket på Fossum Idrettsforenings orienteringskart, er tre - fem meter dype hakk i terrenget. På Bærums Skiklubbs o-kart «Gommerud» er det oppe i åsen nordvest for Gommerud avmerket tre skjerp like ved hverandre. Her er det ett dypt hakk ned i fjellet og to grunnere. Også her er det jernglans, og driftsmåten er den samme som ved Haga. Driften antas da også å ha pågått omtrent samtidig. Skjerp ved Fiskeløstjern nord i Steinsåsen er nevnt i 1750, da Anna Krefting eide Bærums Verk. I skjerpene er det mest sovelkis. I et annet skjerp, avmerket på Fossums o-kart litt lenger syd for Fiskeløstjern, er det vanskelig å finne noe malm fordi den utsprengte gropen er vannfylt.

Innerst i dalen, efter at man har passert Skuibakken hvor veien snart begynner å stige mot Sollighøgda, er det en grube i en smal ur på venstre side av veien. Rester etter gruber eller forsøksdrift er det også ved den nye store rasteplassen litt lenger oppe. Ingen av disse driftene er særlig gamle. Det en nå finner mest av er

Slik så det ut i smeltehytten ved Vøyen og Gommerud omkring år 1600. Riktignok var det nok mørkt og sotet overalt. Mannen i bakgrunnen, la oss kalle ham Paul Smelter, står foran renneherden, en oppbygd firkantet ovn, ca. en meter høy og med en innvendig grop. En klut beskyttet ansiktet mot varmen. Med venstre hånd regulerer han vanntilførselen og dermed luftstrømmen fra blåsebelgen som står bak veggen til høyre. I herden har han fylt på røstet (forhåndsoppvarmet) jernmalm, trekull og kalk. Flytende slagg tappes ut i ovns forsida. Efter 8-12 timers blåsing under stadig påfylling av malm osv. blir det liggende igjen en 100-150 kg jernklump, «smelten», ned i herden.

Paul Smelter

Paul Smelter, sjefen for Christian den fjerdes gruber i Bærum hadde sitt eget segl som sies å fremstille en merkurstav.

svovelkis, men det skal være funnet sølv i dette område nær elven for 60-70 år siden.

Orienteringskart

Under leting etter de gamle grubene har orienteringskartene vært til god hjelp, og ellers hvor folk har vært interesserte og villige til å vise vei til gruber de måtte vite om. Flere huler i vestsiden av Kolsås og åspartiet ovenfor Rykkin viste seg imidlertid å være noe ganske annet enn gruber. Fjellet her består av rombeporfyr, en lava som fløt ut for over 250 millioner år siden. Lavaen var så gassfylt at det dannet seg større og mindre bobler inni den. Disse boblene er nå huler. Den største som er

funnet i disse traktene inntil nå, er eggeformet med lengste innvendige mål fem meter. Et ganske stort hull i det østre bratthenget av Skaugumåsen er antagelig av samme opprinnelse. I slike huler mangler de sporene som pleier å røbe jernmalmen.

Slike spor ser man derimot når en i godvær runder den første brå veivingen på tur opp til Solfjellstua. Der glinser det som i sølvpulver på veien. Gruben går inn i berget like ovenfor.

Kirkerud-grubene ligger også i lava, men det er av den mørkere typen, basalt, og her er det ikke hulrom. Jernglansen, malmen de brukte i riktig gamle dager, er opprinnelig kommet fra en stor smeltemasse som vi vet størknet under det som nå er lavlandet i Vestre Bærum. Varmepåvirkningen kan spores i bergartene her, de er metamorfosert, men at smeltemassen også har avgitt damper som ga grunnlaget for grubedriften, det har vi forstått først nå.

Vi kan ikke være sikre på å ha funnet alle de gamle grubene, noen kan også være gjenrast eller fullstendig overgrodd. Det vil være av interesse å få høre fra folk som måtte kjenne til flere gruber eller spor av grubedrift i Bærum. Kanskje kan vi da få vite hva det var som ble kalt Det gamle berg og hva var Det nye berg.

Selv om det vel aldri kan bevises, skal man ikke se bort fra at en eller flere av grubene i Bærum kan være tatt opp før reformasjonen i 1536. Hvis det er tilfelle, er disse automatisk vernet ifølge fornminneloven. Det er vel trolig at grunneiere, kulturatoriteter og historielag i Bærum etterhvert vil se nærmere på denne saken.